

IRODALOMTÖRTÉNETI DOLGOZATOK

(154)

VÖRÖS LÁSZLÓ

JUHÁSZ GYULA BIBLIAI TÉMÁJÚ VERSEIRŐL

SZEGED

1983

ISBN 963 481 371 2

HU ISSN 0324—6523 Acta Univ. A. József Nom.
HU ISSN 0586—3708 Acta Hist. Litt. Hung.

VÖRÖS LÁSZLÓ

JUHÁSZ GYULA BIBLIAI TÉMÁJÚ VERSEIRŐL

Adyhoz hasonlóan Juhásznak is kedves és rendszeres olvasmánya volt a biblia. A *Könyvek és én* című, 1922-ben írt cikkében arra a kérdésre válaszolva, hogy milyen könyveket vinne magával egy új özönvíz alkalmával bárkájába, ezt írja: „A bibliát elsősorban és mindenesetre választanám.”¹ Vonzódásának nyilvánvalóan számos oka van. Őt is mélyen megragadták a biblia immanens etikai és esztétikai értékei — benne nyelvezetének, stílusának szépségei —, amelyeket még tündöklőbb fénybe vont az a sok évszázados irodalmi, zenei, képzőművészeti kultúrkinccs, amely az idők folyamán a biblia témavilágához kapcsolódva jött létre; de kétségen kívül fontos szerepet játszott vonzalmában az a vallásos érzés is, amely más-más formában és sokban váltakozó intenzitással ugyan, de egész életében a sajátja volt.

Ennek a vallásosságnak árnyalt értelmezésére, a folyton ott kísértő leegyszerűsítő felfogások kiiktatásának szükségességére már Kispéter András felhívta a figyelmet monográfiájában: „...Juhász Gyula vallásossága igen jól megfér kiapadhatatlan antiklerikalizmusával s nem egy esetben a materializmus határát súroló szabad gondolkodással. Amennyire helytelen lenne Juhász Gyula vallásosságát figyelmen kívül hagyni, éppoly súlyos tévedés ezt a kérdést költészete központi problémájává megtenni.”²

Juhász Gyulánál valóban még megközelítő érvénnyel sem beszélhetünk egész életpályáján végighúzódó homogén vallásos érzésről, sőt valamiféle töretlen irányú tendenciáról sem. Az kétségtelen, hogy nagy általánosságokban egy eklektikus, felszínes vallási érzéstől mélyebb, a tételes katolicizmushoz közelebb álló vallásossághoz jutott el. Ezt a változást a társadalmi helyzetnek és egyéni sorsának alakulása maradéktalanul megmagyarázza. E két végpont között azonban a vallásos érzés rendkívül nagyarányú és egyenetlen hullámozása van. A legnagyobb tanulságok éppen ebben rejlenek. Tanúsítja ez az érzelmhullámozás, hogy Juhász vallásossága megközelítően sem merev, dogmatikus katolicizmus, hanem valahányszor kedvező egyéni helyzetbe vagy haladó társadalmi erők sodrába került, ez vallásosságát is gyengítette és sajátosan módosította, egyéniesítette; ugyanakkor a sorscsapásoktól megtört vagy a progresszív mozgalmaktól elszigetelődött költő a vallásban próbált vigaszt keresni.

Juhász az első vallási kételyeket már igen korán, 15 éves kora körül átélte, ő maga ír arról, hogy ez idő tájt olvasta el Renan könyvét. A *Jézus élete* új világot tárt fel előtte. Renan a katolikus vallás legalapvetőbb hittételét, Jézus isten voltát cáfolja meg könyvében, ezzel együtt a szentháromság létét és az egész újszövetség hitelességét is. Gondolatát azonban nem viszi végig következetesen, hanem kompromisszumot köt a vallással. Műve mégis kiválóan alkalmas arra, hogy kételkedést ébresszen a hívő olva-

¹ JUHÁSZ GYULA: *A könyvek és én. Hétfői Rendkívüli Újság*, 1922. nov. 20., 27., dec. 4, 11. Juhász Gyula Összes Művei (a továbbiakban JGYÖM); szerkeszti Péter László. 6. Bp. 1969. Sajtó alá rendezte Grezsa Ferenc. 533.

² KISPÉTER ANDRÁS: *Juhász Gyula*. Bp. 1956. 78.

sóban. Ez a mű Juhász lelki életében is nagy válságot okozott. Ezzel kapcsolatban magáról, harmadik személyben így ír: „Olvasta Renant, és egy ideig nem hitt Jézus istenségében. Olyan fiatal volt és fogékony minden iránt, ami új és bátor.”³ A Renan-hatás azonban nem múlt el nyomtalanul, hanem a húszas évek közepéig végigkísérte, és jelentős szerepet játszott Juhász sajátos vallásszemléletének kialakításában.

Ez a sajátos vallásfelfogás még sok más intellektuális hatás (Nietzsche és Tolsztoj tanai, Schmitt Jenő Henrik újgnoszticizmusa, buddhizmus, pozitívizmus, vulgármaterializmus, marxizmus stb.) és valóságélmény befogadásának bonyolult komplexumaként, gomolygó együtteseként jött létre úgy, hogy alkotó elemei folyton cserélődtek, egymást felváltották, kiszorították. De csak átmenetileg, mert a képlet állandóan változott. Ha ebben az érzelemhullámszámban mégis kikristályosodó, nagyjából állandó összetevőket akarunk kiemelni megközelítőleg a húszas évek közepéig terjedő érvénynyel (de legdöntőbben az egyetemi évektől Nagyváradról való távozásáig), az alábbiakat kell hangsúlyozni:

1. Juhász a vallásban nem az isten által az emberekbe beleoltott örök törvényt látta, hanem a történelemben — meghatározatlan módon és okok miatt — keletkezett eszmei áramlatot, szellemi mozgalmat, amely aztán tömegméretekben az emberi magatartást meghatározó erő lesz. Legpontosabban talán így lehetne körülírni vallásszemléletét: vallás minden olyan eszme, amely nemes célért küzd és nagy tömegeket hálóz be. Vallásalapító Jézus, Buddha, Tolsztoj, sőt „korunk nagy vallásalapítója” Nietzsche is, aki „a természettudományi törvényt végtelenbe táguló vallásos eszmévé építi ki.”⁴

2. Másik lényeges eleme szemléletének: a vallás nem tudományos megfontolásokra épít, hanem a kitzűött célba vetett hitre. Nézete ennyiben rokon a teológiáéval. De az egyes vallási irányzatok mind létjogosultak, egyenrangúak, egyik a másik fölé nem helyezhető: „Kereszténység: ez nagy tan, olyan nagy, mint az, amelyet Sakyamuni hirdetett a benaresi prédikációban, olyan nagy, mint az az Etika, amelyet Spinoza írt.”⁵

3. Ezzel a vallásszemlélettel szorosan összefügg Juhásznak istenről alkotott képe. A vallásalapítók földi emberek, az isten a „nagy ismeretlen”, aki ebben az időszakban csak elvétve foglalkoztatja a költőt. Annál inkább Jézus. De ő nem isten, hanem ember. Ezt ugyan nyíltan ritkán mondja ki, de mindig érezteti: „Ezelőtt ezerkilencszáz esztendővel egy szép, szomorú férfi járt itt közöttünk...”⁶ Juhász sohasem használja azt a — katolikusoknál legelterjedtebb kifejezést, hogy „Isten Fia”, hanem: názáreti, názáreti ember, galileai férfi, Ember Fia. Prohászka Ottokárhoz írott 1919-es híres cikkében pedig nyíltan renani nézetet vall: „Én Krisztusban nem azt csodálom, Prohászka Ottokár, hogy az Isten emberré lett, hanem, hogy az ember isteni magaslatra emelkedett. Ez a valódi csoda, a mélységes misztérium, az emberi nagyság, a civilizáció legkülönb ténye, amely a homo sapienst önmaga fölé emeli: a földi mennyországba.”⁷ A gyermekkori Renan-hatás tehát folyton visszavisszatér, de idő közben már megerősítve többek között Tolsztoj és Schmitt Jenő Henrik tanításaival is.⁸

³ JUHÁSZ GYULA: *A tékozló fiú*. JGYÖM 4. köt. Bp. 1975. Sajtó alá rendezte Péter László. 150

⁴ JUHÁSZ GYULA: *Nietzsche. Délmagyarország*, 1925. aug. 25. JGYÖM 7. Bp. 1969. Sajtó alá rendezte Ilia Mihály. 200.

⁵ JUHÁSZ GYULA: *Prohászka Ottokárhoz. Délmagyarország*, 1919. szept. 14. JGYÖM 6. 233.

⁶ JUHÁSZ GYULA: *Képek a búcsúról. Szeged és Vidéke*, 1906. aug. 5. JGYÖM 5. köt. Bp. 1968. Sajtó alá rendezte Grezsa Ferenc és Ilia Mihály. 89.

⁷ JUHÁSZ GYULA: *Prohászka Ottokárhoz*. (Juhász Gyula kiemelése) JGYÖM 6. 233.

⁸ Az újgnoszticista filozófiának ez a propagálója nemcsak a közvetítő szerepét töltötte be Juhász, illetve Nietzsche és Tolsztoj között, hanem saját filozófiai koncepciójával is hatott. Ennek a filozófiának lényegét így foglalhatjuk össze: a megismerés lehetősége egyedül az ember számára adatott meg; az emberiség tudata ezért végtelen, öntudata ellenben még véges, mert nem ismert rá a megismerés korlátlan lehetőségére; arra, hogy az ember a fejlődés csúcsa. Ezért egy kívülálló hatalmat, „a bosszú-

Ez a Jézus-kép jellemző mindvégig Juhász Gyula bibliai témájú verseire is.⁹ A biblia már hosszú évszázadok óta melegágya a költői képzeletnek. A legváltozatosabb formában és a legkülönfélébb értelmezésben, beállításban jelennek meg a bibliai történetek, tételek és motívumok a különböző korokban és különböző költőknél, a kifejezetten vallásos mondandótól az átmenetek sokaságán keresztül egészen a biblia profanizálásáig. Ez utóbbit főleg a modern költészet művelte előszeretettel, nyugaton már jóval hamarabb, nálunk inkább csak a 20. század első éveitől kezdve. Ilyen tartalommal már a fiatal Babits és Kosztolányi költészetében is fellelhető, Juhászé mellett.¹⁰

A leegyszerűsítés veszélye a bibliai témájú versek értelmezésénél is kísért. Juhásztól szólva többen hajlamosak bennük pusztán a könyvélményt kiemelni ihletforrásként. Kispéter András például így ír: „Találkozunk Juhász Gyulánál egy sor vallásos, bibliai tárgyú verssel. Ezeknek azonban nincs mélyebb vallásos alapjuk, nagyrészt könyvélmények.”¹¹ Természetesen ez sem elhanyagolható tényező, főként az erőteljes parnasszista hatás időszakában.¹² De ennél jóval többről is szó van ezekben a költeményekben. Juhász úgy választja ki és úgy alkalmazza bibliai témáit, hogy azokkal valamilyen fontos — kisebb részben vallási tartalmú, de sokkal többször profán — mondanivalót fejezzen ki. Vagyis nem öncélúak, csak bibliai versek ezek, hanem a költő által kifejezni kívánt eszme, gondolat, érzelem szolgálatában állnak, függetlenül attól, hogy ez a mondandó vallásos-e vagy sem.

Ha ilyen szempontból csoportosítani kívánjuk e verseket, négy fő vonulat található:

- Juhászt a kereszténységben legjobban megejtő elem, az evangéliumi szeretet-tan kifejezése;
- a saját életére, sorsára alkalmazott biblikus témák megverselése;
- általánosabb, sőt gyakran közéleti-politikai mondandó megszólaltatása;
- a bibliai tematika és a népi katolicizmus gondolatvilágának érintkezése.

Nem véletlen, hogy Juhász bibliai témájú verseinek sora *A hegyi beszéddel* kezdődik 1905-ben. Juhász éppen ebben az időben emeli ki a keresztény vallás tanításaiból a szeretet-eszmét, amely legszebben és legelbűvölőbbben a hegyi beszédben fogalmazódott meg, és ettől kezdve fordít különös gondot arra, hogy Jézus vallása a szeretet vallása. Nagy része van ebben annak is, hogy a nietzschei és tolsztoji tanok Juhászban végbemű gondolati összeütközésében ha nem is túl gyorsan, de egyre inkább Tolsztoj diadalmaskodik. „...nehéz a mai szomorú pogánynak, akinek már lelkébe csengenek a szelíd, fehér názareti igéi a nyolc boldogságról” — írja egyik cikkében már 1905-ben¹³.

állás non plusz ultráját jelentő istent ültették trónra”, s ez „az isten a gondolat alkotása, az ember reemténye.” A feladat az, hogy az embert végtelen öntudatra ébresszük.

Az így megváltott ember önmagában ismeri fel istent, és hirdeti az „új és nemes vallást, mely tiszta és egyszerű és isteni alakká magasít minden egyes embert, hogy az ember csak egymás előtt boruljon le, de külső hatalom előtt soha.” Ezt az eszményt testesíti meg Jézus, aki egyesíti magában a végtelen tudatot és öntudatot, akinek végtelen tevékenysége az emberszeretet, és „aki nem arra tanított bennünket, hogy férgesek vagyunk, hanem arra, hogy istenek vagyunk!” (Az idézetek Kepes Ferenc: *Schmitt Jenő-Henrik élete és tanítása* c. művének — Bp. 1918. — 70. és 79. oldaláról, valamint Schmitt Jenő Henrik fölszólalásából a Társadalomtudományi Társaság vitáján: *Huszedik Század*, 1904. 10. sz. 353—354. vannak.)

⁹ A bibliai *motívumok* (pl. „Az én tünt édenkertem/ Az első szerelem”, vagy: „És koldus Lázárként koncert pörölni, /Mikor a lelkünk dús álmú király”) szinte megszámlálhatatlanul gazdagon vannak Juhász lírájában. Dolgozatomban éppen ezért csak azokat a verseket vettem figyelembe, amelyekben a bibliai téma az egész költeményen végigvonuló és azt meghatározó központi tárgy.

¹⁰ Vö. KISS FERENC: *A beérkezés küszöbén*. Irodalomtörténeti Füzetek 37. sz. Bp. 1962. 87—89.

¹¹ KISPÉTER ANDRÁS: I. m. 77.

¹² VARGHA KÁLMÁN — megintcsak egyoldaluan — ezt veszi a bibliai versek meghatározó indítékának. Vö. Vargha Kálmán: *Juhász Gyula*. Bp. 1968. 35. és 67.

¹³ JUHÁSZ GYULA: *Oscar Wilde. Virágfakadás* 1905. okt. 15. JGYÖM 5. 58.

majd két évvel később ezt: „Az intelligencia fagyos orma nagyon szomorú, nagyon keserves menedék az emberiség legnagyobbjainak is... Minden művész... lelkében megcsendülnek néha-néha a fehér, szelíd názáreti holdfényes igéi a nyolc boldogságról. A nagy magányok és mély elcsüggedések óráiban kell éreznie a legnagyobbnak is, hogy mennyire egyedül van a társai, a testvérei, a többi emberek nélkül. És kell éreznie az igazságát annak, hogy szeressük egymást, hogy jobbak legyünk, hogy szebbek legyünk, hogy igazabbak legyünk, hogy boldogabbak legyünk! Az emberi szolidaritás ez egyedül üdvözítő igéit Tolsztoj Leó hirdeti a legszentebb hévvel Krisztus után a küzdő, vergődő emberiségnek.”¹⁴ A Tolsztoj-hatás tehát összefonódik Juhásznál az evangéliumi szeretet-tannal, nagyon komoly inspirációt ad Tolsztoj is, aki vallotta, hogy erkölcsi életünk törvényeit a hegyi beszéd teljesen kimeríti.

A hegyi beszéd a Juhászt annyira megejtő szeretet-eszme megszólaltatása, sugalmazása.¹⁵ De nem Jézus beszédének versben való tolmácsolása, hanem a varázssos táj szépségeinek ecsetelése, hogy ezáltal még gyönyörűbbnek tűnjenek a csodás környezetben elhangzó csodálatos szavak:

Ragyog a hegy ezüstös glóriában,
A ciprus búvós illatot lehel,
A hold az ég tetőin vesztegel,
Köröskörül tavaszi újulás van.

Szöllő virágzik dús lankásokon,
S a kékes árnyból, távol ormokon
Nászdala bűg az ittas gerlicéknek.

A földre ráborul egy mély igézet,
Jézus lehunyja nagy, sötét szemét:
Halkan fölcsendül a hegyi beszéd.¹⁶

A költői megoldás teljesen jellemző Juhász bibliai verseire: egyetlen szó sem esik a konkrét tárgy, adott esetben a hegyen elhangzó prédikáció teológiai-vallási tartalmáról, hanem kizárólag emberi vonatkozásairól. Már itt, a legelső előfordulásakor megfigyelhető a később is következetesen megnyilatkozó szemléletmód: nem „égiesíti”, hanem éppen „földiesíti” a bibliai mozzanatokot.

A bibliai hegyi beszédben is megtalálható s a Tolsztoj által továbbvitt „ne állj ellen a gonosznak erőszakkal” elve, amely logikusan következett ebből a szeretet-eszményből, szintén hangot kap Juhásznál. A Pilátus előtt szelíden, megadóan álló Jézust eszményíti:

Azt mondja, isten. Herkules maga
Elbánna véle buzogánya nélkül
S szemében a rajongás csillaga
S szemében a lemondás könnye kékül.

Azt mondja, isten és alázatos...

(Pilátus. 1908.)

¹⁴ JUHÁSZ GYULA: *Tolsztoj. Szeged és Vidéke*, 1907. júl. 17. JGYÖM 5. 116—117.

¹⁵ A verseket mindig a kritikai kiadás (szerkesztette Péter László. Sajtó alá rendezte Ilia Mihály és Péter László) szövege és datálása szerint idézem.

¹⁶ Ez is Juhász ama biblikus versei közé tartozik, amelyekről először Sík Sándor vette észre kitűnő érzékkel, hogy milyen sok *magyar* tájelemet tartalmaznak.

Az erőszak és a szelídség, a fegyver és a fegyvertelenség áll szemben és „ütközik össze” a *Simon Péter* c. költeményben is, úgy, hogy az igazi nagyság, igazi erő és igazi hatalom a magát ellenállás nélkül megadó Jézus oldalán van:

Szólott a hadnagy: Célozz! Jézus állott,
S aki megváltja majd e rongy világot,
Sápadtan, nyugodtan előre lép,
Fölveti szép, szőke, szelíd fejét
És szól: „Le a fegyverrel! Én megyek!”
És indul. Utána a hadsereg.

(*Simon Péter*. 1906.)

Ugyancsak ez idő tájt, 1907 karácsonyára írja *A betlehemi csillag* c. cikkében: „Mióta a szelíd názáreti e bolygón megjelent, a szeretet vallása volt a leghatalmasabb lelki imperium romanum és méltán. Egyszerűbb és mélyebb tanítás nem hangzott még el a hegyi beszédnél és az örökkévaló dolgoknak e kettő adja lelkét: egyszerűség, mélység.”¹⁷ De még 1925-ben is eleven a bibliának ilyen ihletése, ami azt bizonyítja, hogy valóban tartós az evangéliumi szeretet-eszme élménye Juhászban:

Én Jézusom, te nem gyűlölted őket,
A gyűlölőket és a köpködőket.

Szeretted ezt a szomorú világot
S az embert, ezt a nyomorú virágot.

— — — — —
Szelíd szíved volt, ó, pedig hatalmad
Nagyobb volt, mint mit földi birtok adhat.

(*Imádság a gyűlölőkért*)

Bármily fontos indíték is a szeretet-eszme, mennyiségileg és inzenzítésében mégis legdominánsabb az említett négy vonulat közül a saját életére, sorsára alkalmazott bibliai témájú versek sora. Méghozzá paradox módon úgy, hogy némelyekben az élet szépsége, az életszeretet a vezérszólam, másokban épp ellenkezőleg az életmegvetés, a halálvágy.

Juhász Gyulát elsősorban az újszövetség ihlette, ennek hangulatát, a szöveg mögött rejlő mély líraiságot, a biblia mélységesen *emberi* értelmét, emberi mondanivalót ragadta meg és fejezte ki. Nagyon szépen mutatja ezt *Az utolsó vacsorán* c. költeménye:

Már vártak rá halottas ciprusok,
Már hívogatták golgotai árnyak,
Ó ciprus! dalod álmokat susog,
Ó árny! be jó vagy annak, aki fáradt.

Még egy pohár bor, egy szelet kenyér
És azután indulni fel a hegynek,
Be szomorú az utolsó fenyér,
Hol ácsolják az utolsó keresztet!

¹⁷ JUHÁSZ GYULA: *A betlehemi csillag*. Szeged és Vidéke, 1907. dec. 25. JGYÖM 5. 130.

...De ez az óra még halkan dalol,
De ez az este még lágyan susog,
Oly szép lehet az élet valahol,
Mézes az álom és édes a csók.

(*Az utolsó vacsorán.* 1909.)

A halál előtti utolsó este hangulatát sugározza a vers. Azt a fájdalmasan szép, az élet utolsó óráiban feltörő életvágyat, amely Cavaradossi áriájában és Lenszkij áriájában is fölcsendül. A költő ezt ragadja ki és érzi át, az utolsó vacsora teológiai tartalmát teljesen mellőzi. A bibliának most sem isteni, hanem emberi mondanivalóit foglalja versbe, mintegy „humanizálja” a bibliai történeteket, mint Thomas Mann.

Az újszövetség központi alakja Jézus. De Jézus — ahogy erről más összefüggésben már volt szó — a bibliai versekben sem úgy jelenik meg Juhásznál, mint isten, hanem mint ember:

Hiszem, hogy járt a földön egy szomorú magányos
Galileai férfi...

(*Emberi hitvallás.* 1925.)

Juhász Gyulát éppen azért foglalkoztatta annyira Jézus sorsa, mert embert látott benne. Nem véletlen, hogy a „nagy ismeretlen” távol állt tőle, mert ez az isten is távol van az emberektől. (Az alkati különbségeken túl ez magyarázza azt is, hogy az ószövetség jóval kisebb hatást tett rá, mint Adyra, aki közvetlenül a szigorú, a kérlelhetetlen, a büntető, a zord és bosszúálló atyaistennel vitatkozott, viaskodott.) Az újszövetség Jézusa itt élt az emberek között, maga is szenvedett, szeretett, hitt és csalatkozott, volt boldog és szomorú, született és meghalt. Az eszményi embert látta Juhász Krisztusban, az emberi nagyságot, fenséget, az emberi fejlődés lehetőségét, az emberi szolidaritáson alapuló ideális társadalom harcosát.

Ezen a képzetkörön belül Juhász sokban a maga sorsának mását is látta Jézusban, a mártírban. Ezért is érzi át oly intenzíven a názáreti életét, és ebből adódik az, hogy a legtöbb bibliai eseményt saját életére alkalmazza. A hegyi beszéd és az utolsó vacsora mellett — számbelileg még ezeket is meghaladva — legkedvesebb bibliai témája a föltámadt Jézus és a föltámasztott Lázár története.

Jézus föltámadásáról háromszor írt verset. Először 1908 elején, még nem Nagyváradon, de már valószínűleg az odakerülés reményében. A költemény szinte ódaian szárnyaló életdicséretének bizonyára ez a remény a magyarázata:

Negyven napig még a földön maradt.
Járt-kelt a zöldben, megfürdött a fényben,
Szívében érezé a szent tavaszt.

A gyermekek közt játszott és mesélt,
Virágát derús homlokára fonta,
Ujjongva mondta: Ó élet, te szép!

(*A Föltámadott.* 1908.)

Másodszor 1914 áprilisának elején verselte meg ugyanezt a témát, amikor a föltámadás — egy-két héttel öngyilkossági kísérlete után — szinte szó szerinti analógiának is vehető; még akkor is, ha az életmámor itt az előbb idézett vershez képest már jóval csillapultabb:

Nagyven napig még a földön maradt
És nézte az elmúló tájakat.

És mondta: Ez Jordán, ez Golgota.
Itt verejték volt és emitt csoda.

És nézte, hogy a játszó gyermekek
Homokba írnak nagy kereszteket.

(Föltámadás után. 1914.)

A téma — véleményünk szerinti — legművészebb feldolgozása az 1916-os vers, *A Föltámadott* című. Az életrajzi kapcsolódás itt is teljesen egyértelmű, a vers éppen a „krisztusi korban”, Juhász Gyula harmincharmadik születésnapja tájékán íródott¹⁸, nyilván ezért hangsúlyozódik annyira az „áldott harminchárom éve”, de ekkor még az is, hogy minden szenvedés és megpróbáltatás ellenére sem a fiktív égi, mennybéli boldogság a mérvadó számára, hanem minden kínok mellett is a földi élet felejtethetlen és megismételhetetlen szépsége:

Latrok között, a gyászos, csonka péntek,
Hasadt kárpítja a mogorva égnek,

Az ecet és epe, a szörnyű lándzsa
Már messze, régen elmaradt utána.

Kín és halál csak kusza, kurta álom,
És élni, élni jó e szép világon.

Mögötte áldott harminchárom éve,
Előtte: az öröm mély messzesége.

És negyven napra, hogy az égbe tartott,
Úgy hívták, vonták még a földi partok.

Oly idegenül tündökölt a menny még
S oly szédítőnek tünt a végtelenség.

Folyton lenézett, búcsút mondva halkán
És fájó szívvel szállt a szűz magasban.

S a ragyogó azúron át a lelke
A Genezáret kékségét kereste.

Lázár föltámasztásának témájáról szintén háromszor írt verset Juhász Gyula. Először 1908 áprilisában Nagyváradon. Előző tanári állomásai után mozgalmas, színes élet várt itt Juhásznak: társadalmi osztályok és politikai nézetek eleven harca, költőtársak, színház, Anna és kezdetben *A Holnap*. Azt a lelkesedést, amit az előző szürke, félreszorított tanárkodás után ez a lüktető élet és *A Holnap* keltett benne, legszebben bibliai képpel festi: Lázár feltámadásával. Úgy érzi magát, mint a biblia Lázárja, aki a sírból kelt új életre és látja, hogy milyen jó is élni:

¹⁸ Először *A Hét* 1916. ápr. 23-i számában jelent meg.

Sötét gödör, mély, szűk koporsó
Feltörtem gyöngé záradat,
Fonaladat, ó életorsó,
Tovább szövi e virradat.
Szívem, mely holt vizét a vérnek
Hiába várta, lám dobog,
Feszítik álmok és remények,
Igazságok és mámorok!

Lábam, mely megrogyott a harcban,
A holt sziklából im kilép,
Szemem, amely lezárult lassan,
Köszönti e világ színét.
Ó mily csodákra bukkanok ma,
Ujjam tapint, ajkam beszél,
Mily szédítő sorsomnak sodra,
Az élet ó be nagy, be mély!

(Lázár föltámadása. 1908.)

Lényegében még ugyanezt az életérzést szóaltatja meg 1924 legelején a *Lázár az égben* c. költemény is. A versbeli párbeszéd folyton azt sugallja, hogy minden ígéretes túlvilági örömök ellenére sokkal szebb a valóságos földi élet, szenvedésekkel telítve is gyönyörűbb az itteni *emberi* sors, mint a fölcicomázott, túldíszített és éppen ezért viszolyogva szemlélt mennybéli boldogság:

Bíbor és bársony köntös lesz ezután az éked.
— Köszönöm, megszoktam már a darócot, mely éget.

Arany és ezüst tálból fogsz enni csarnokomban.
— Köszönöm, megszoktam már a csontokat a porban.

Tömjén és mirrha s ámbra fog illatozni néked.
— Köszönöm, a bús erdők gyantája volt az élet.

Az angyalok danáját hallod majd mindörökkön.
— Köszönöm, az anyámét hallom, ringatva bölcsöm!

Ábrahám kebelében az üdvök üdve vár rád.
— Köszönöm, engedjétek tovább is élni Lázárt!

A korábban említett paradox helyzet: az életszeretet és életgyűlölet együttes megéléte — nemcsak az összeletműben, hanem ezen belül a bibliai versekben is — a költő sorsának ismeretében teljesen érthető. Így az is, hogy már 1924 második felében, nem sokkal az előbb idézett vers után a Lázár-téma a visszájára fordul. Az a Juhász Gyula, aki 1908-ban Nagyváradon, *A Holnap* mozgalom idején föltámadt Lázárnak érzi magát, aki örül az életnek, 1924 nyarán is föltámadt Lázár, de már nem talál semmi szépet az életben és sírjába vágyik vissza:

Uram, bocsáss meg, hogyha vétkezem,
De ez az élet nem kell már nekem.

Elhagytam egyszer és jó volt igen
Aludni sírom áldott méhében.

Már vártam, hogy virág meg rög leszek,
Mikor e zajba visszavitt kezed.

Úgy bánt e fény az örök fény után
S az ember, aki bámul rám bután.

Engedd, hogy szépen visszatérjek én
S tovább pihenjek békém éjjelén.

(*A föltámadt Lázár.* 1924.)

Hasonló hangulatok már korábban is föltűnnek Juhász Gyulánál. A már idézett életsirató költeménynek, *Az utolsó vacsorának* „ellenverse” alighanem a *Glória*, amely nem a halál előtti órákból tekint vissza a leélt életre, hanem a születésről máris a gyászos búcsúra vált át, az első szakaszok idilli képe után a szomorú végről, jövődő szenvedésekről, az olajfák árnyáról ír:

Az isteni gyerek szétnéz e vak világon,
Mely földnek hivatik, bús csillag, ó de szép,
S ahogy leszáll reá ég harmata, az álom,
Tovább hallgatja a szférák víg énekét.

Nem messze tőle már a szomorú olajfák
— A hold a táj felett ma is épp úgy lebeg —
Mint azon éjszakán, hogy hitványul eladják
S kiüssza egymagán a szörnyű serleget.

(*Glória.* 1913.)

Ugyanígy vált át az idill, ami előzőleg még például *A hegyi beszéd*ben teljes pompázásában tündökölt, tragikus beletörődésbe a *Bethániában* c. költeményben. Juhász ez a bibliai mozzanat is nagyon megragadta; sokszor úgy érezte, még az utolsó vacsorát megelőzően is, hogy Bethániában dőlt el Jézusnak mint embernek a sorsa. Idill és tragédia között ott döntött úgy Jézus, hogy a dicsteljes mártíromságot vállalja inkább, mint az egyébként bármily sok boldogsággal kecsegtető itteni életet:

Az éjben halkan zeng a csalogánydal
S én érzem, érzem, hogy búcsúzni kell
S szeretnék eggyé lenni mind e tájjal,

Mely sorsom útján égbe úgy ívell,
Mint égbe lejt a halkuló madárdal,
Ma megbékéltem már a semmivel
S boldog frigyet kötöttem a halállal.

(*Bethániában.* 1912.)

Az újszövetség tele van Jézus csodatetteivel, főleg gyógyításaival. Ezek fölött Juhász — jellemző módon — elsiklott. Őt nem gyógyította meg senki, így érdektelnek voltak számára az ilyen csodák. Figyelmen kívül hagyta a rengeteg homályos példabeszédet (a tékozló fiú kivételével, de ezt a bibliáétól teljesen elütő tartalommal töltötte meg versben és prózában egyaránt.). Nem hatottak költészetére Jézus tanításai

sem. Kivétel a hegyi beszéd, amelynek elvont szeretet-tana (de nem a hegyi beszédben ugyancsak benne levő túlvilági boldogság ígéje!) egész életében nagy hatással volt Juhászra. Mélyen megragadta még Jézus születésének képe, a betlehemi idill, amelyen keresztül a szeretetet, megértést, otthonosság-igényt és főleg a békevágyat fejezte ki (pl. *Karácsonyi óda*, *Karácsonyi köszöntés*, *Betlehem*, *Betlehemes ének*, *Augustus*).

Kedvelt költői megoldás volt Juhász számára az is, hogy a bibliai keretben általánosabb mondandójú, sokszor kifejezetten közéleti-politikai vonatkozású tartalmakat szólaltasson meg. A korábban már idézett *Simon Péter* c. költeményben például a címadó főhős, a tanítványok legelsője, Péter szájába ilyen szavakat ad:

„Meváltás ide, megváltás oda!
Nekem elég volt. Nem oda Buda!”
Jól mondta Ahazvér, a csizmadia:
Szegény ember dolga csupa komédia!
Nyakunkon a római imperátor,
A papi fejedelmek, a kurátor,
A tizedes, a százados, legátus,
Írástudó és Pontius Pilátus.
Barabás ordít s szabadon bocsátják!
És elveszejtik az isten bárányát!
Nyolc boldogság jut itt csak a szegénynek,
Meg a menyország! Az úré az élet!
Jézus Péterre néz. Jézus nem válaszol.
Eszébe jut egy koldus ács valahol.

(*Simon Péter*. 1906.)

Hivatkozni lehetne itt arra, hogy a biblia ilyenfajta profanizálása ölt testet pl. *A Tabor hegyén* c. költeményben is, ami Adydicsőítésére íródott 1908-ban egyik várandi találkozásuk élményéből. De sokkal fontosabb hangsúlyozni azt a tényt, hogy a bibliai témák adaptálásának ez a vonulata a Tanácsköztársaságtól kezdődően a húszas évek közepéig jellemző Juhászra.

Juhász Gyula számára magától értetődően — a karácsonyhoz hasonlóan — a húsvét is kedvelt bibliai téma volt (főképp a feltámadás személyi vonatkozásai kapcsán, ahogy azt már előbb vázoltuk). Feltűnő, hogy a Tanácsköztársaság húsvétja nem Jézus föltámadását juttatja eszébe, hanem az egész emberiség újjáéledésének, új életének hajnalát:

Húsvét, örök legenda, drága zálog,
Hadd ringatózzam a tavasz-zenén,
Öröm: neked ma ablakom kitárom,
Öreg Fausztod rád vár, jer, remény!
Virágot áraszt a vérverte árok,
Fanyar tavasz, hadd énekellek én.
Hisz annyi elmulasztott tavaszom van
Nem csókolt csókban, nem dalolt dalokban!

Egy régi húsvét fényénél borongott
S vigasztalódott sok tűnt nemzedék,
Én dalt jövőendő húsvétjára zsongok
És neki szánok lombot és zenét.

E zene túlzeng majd minden harangot
S betölt e Husvét majd minden reményt.
Addig zöld ágban és piros virágban
Hirdesd világ, hogy új föltámadás van!

(*Husvétra*. 1919.)

A bibliai kerettörténet politikai tartalommal való megtöltése ettől kezdve lett néhány éven keresztül jellegzetes költői módszere Juhásznak, s a fehérterror időszaka számos konkrét eseményt kínált ehhez. A húszas évek elején sokak által megtett politikai pálfordulásokat szatirizálja a *Krisztus a vargával* c. költemény, s 1924-ben a karácsonyi vers sem a békét és idillt sugallja, hanem a szegények nehéz sorsát, nélkülözéseit és a folyton felettük ólálkodó veszélyeket, a hatóságoknak való kiszolgáltatottságot:

Szelíd, szép betlehemi gyermek:
Az angyalok nem énekelnek
S üvöltenek vad emberek.

Boldog, víg betlehemi jászol:
Sok börtön és kórház világol
És annyi viskó bús, sötét.

Jó pásztorok és bölcs királyok:
Sok farkas és holló kóvályog
S nem látjuk azt a csillagot!

Békés, derús karácsony éjjel:
A nagy sötét mikor száll széjjel
S mikor lesz béke és derű?

(*Karácsonyi ének*. 1924.)

Másik karácsonyi versében szintén ez a vezérszólam: Jézus és családja szegénységének hangoztatása s ezzel együtt az, hogy éppen ezért emelkedhetnek ők minden gazdagok fölé:

Ó, emberek, gondoljatok ma rá;
Hogy anyja az Úr szolgáló leánya
És apja ács volt, dolgozó szegény
S az istállóban várt fődél reájuk.

Ó, emberek, gondoljatok ma rá,
A betlehemi kiseded jászolára,
Amely fölött nagyobb fény tündökölt,
Mint minden várak s kastélyok fölött.

(*Betlehemes ének*. 1924.)

Az evangéliumi szeretet-eszméről szólva korábban már idézett költemény, az *Imádság a gyűlölködőkért* aktuálpolitikai mondandója szintén egészen nyilvánvaló:

A megbocsájtást gyakoroltad egyre,
Míg égbe szállni fölmentél a hegyre.

Ma is elégszer hallod a magasban
A gyűlölet hangját, mely égbe harsan.

A gyilkos ember hangját, aki részeg
S a szeretet szavát feszítené meg.

Én Jézusom, most is csak szánd meg őket,
A gyűlölőket és a köpködőket.

Most is bocsáss meg nekik, mert lehet,
Hogy nem tudják tán, mit cselekszenek.

(*Imádság a gyűlölőködőkért.* 1925.)

Az sem lehet véletlen, hogy 1924 karácsonyát alig megelőzően a bibliából a Heródes-téma foglalódik versbe, a költeményen végigvonuló vér-motívummal a középpontban:

A neve rémület, személye szentség
És vágóhídra mennek emberek,
Ha int. De ő elfáradt. Koronája
Fejét szorítja s keze már remeg.
Mert keze véres. Minden Gileádnak
Nincs balzsama, mely e véres kezét
Tisztára mossa. És jön a jövőendő,
A Gyermek felnő s az idő betelt.
Hiába minden. A halál is eljő
És összekulcsol két véres kezét.

(*Heródes.* 1924.)

Figyelmet érdemel az a tény is, hogy Juhász Gyula munkásverseit át meg átszövi a biblikus terminológia. Már első munkástárgyú versében (*Félúton.* 1909.) találunk ilyen motívumokat: „Jöjjön el már a ti országotok”, „A szürke szerdák hamujába járni”; sőt a „fehér fény” is bibliai kitétel, az isten jelenik meg többször is fehér fényben égve.¹⁹ Feltételezhető természetesen Ady hatása is, akihez hasonlóan (*Küldöm a frigy-ládát*) Juhász is bibliai képpel festi a munkásságra találását:

Szelíd szonettek szende tejüvegén keresztül
Egy új éden kinyíló, távol kertjét lesem
S ha jobbom, mely feléd nyúl, meglátod e rímektül:
Testvér, e tájon még ma együtt leszel velem!

(*A munkásnak.* 1911.)

Sokkal jobb ismerőse volt azonban a parasztnak, már pusztán életrajzi okok miatt is. A parasztsággal való — s különösen a húszas években elmélyült — kapcsolata vallásosságára is nagy hatást tett. A szegedi és Szeged környéki parasztság sajátos vallásossága vezeti el a népi katolicizmushoz. Juhász már fiatal korában is részt vett a Szeged környéki nép búcsújárásain a „fekete Máriához”. Itt ragadta meg ez a különleges erejű és jellegű, az istent és a vallást teljesen paraszti képre átformáló laikus vallásosság. Az egyszerű, szegény nép nem ismeri a vallás tételeinek legnagyobb ré-

¹⁹ Máté ev. 9, 2. — Márk ev. 9, 2. — Lukács ev. 9, 29. — Ez a bibliai motívum Adynál is megtalálható: „Nagy fehér fényben jön az Isten...”

szét, a szőrszálhasogató dogmákat, hanem csak a legegyszerűbbeket: Jézus születését Máriától, egynéhány csodatételét, halálát, föltámadását, vagyis a biblia meseszerű elemeit, és ezek alapján alakítja ki a maga vallásos elképzeléseit. Jézus alakja úgy él bennük, mint aki a szegények jobb sorsáért, igazságáért, boldogságáért élt és halt meg. úgy vélik, hogy aki olyan sok csodát vitt véghez, az rajtuk is tud segíteni. Lényegében ugyanaz a humanizálás ez is, mint ami Juhász bibliai verseiben van, csak még egyszerűbb formában. Jézust szinte köreikbe tartozónak érzik, nem a magas mennyben lakó istennek, hanem velük egy embernek tartják, akinek bajaikat-bánataikat, örömeiket elmondhatják, mint legjobb, legmegértőbb barátoknak.

Juhásznál is hangot kap ez a laikus népi katolicizmus, aminek nemcsak vallás-zemléletét, hanem a benne objektíve meglevő társadalmi- plebejus mondanivalóját is magáévá teszi:

Az ország útján függ s a földre néz,
Arcán szelíd mosoly a szenvedés.

A falu népét nézi csöndesen,
Amint ballagva munkából megyen.

A költő tekintete, amely eddig a pléh-Krisztuson nyugodott, most átsiklik a falu népére. A következő sorokban Juhász Gyula a Krisztus-kép ürügyén a saját gondolatait mondja el erről a népről:

Az ősi népet, mely az ősi föld
Zsellére csak és várja az időt,

Mikor saját portáján úr leszen,
Mikor az élet néki is terem.

Elhangzottak a legfontosabbak: a szegény falusi nép legnagyobb vágyának, álmanak szavai. Ezek után szükségképpen adódik a kérdés: mikor és főleg mi által valósul meg ez a vágy? Mi hozza el azt az időt, amikor tényleg a szegény paraszté lesz a föld? Mintegy válaszként, ismét változik a kép, megint a Krisztusra:

A magyar Krisztus, a falusi szent,
Hiszen nekik is megváltást izent.

Nincs más út, nincs más hatalom, akitől várhatnák ezt, csak Krisztus. A „magyar Krisztus, a falusi szent”, a falusi magyar reménye, ez a parasztruhába öltöztetett megváltó, akit — más, valóságos erő híján — teljesen a magáénak vállal a paraszt, a maga képére gyúrja át, a maga könnyéből, véréből, vágyaiból teremti meg, akiben bízik, hiszen

Olyan testvéri áldással tekint
Feléjük és biztatja híveit.

Feje fölött a nyárfa is magyar,
A fecske is és egy a zivatar,

Mely őt paskolja s a falut veri
És folyton buzgó őt szent sebei

Nem a magyarság sorsát hirdetik?

Ami a falunak fáj, az Krisztusnak is; olyan egy a sorsuk, a bánatuk, nem lehet, hogy ez a Krisztus ne szánja meg a szegény parasztot, zsellért, akinek semmi más reménye nem maradt rajtakívül:

És ki segít már, ha ő sem segít?

(*A Tápai Krisztus.* 1923.)

A népi katolicizmus verseiben állandóan jelen van — hol halkabban, hol erősebben — a nép panasza sorsa miatt. Kiáltó társadalmi igazságtalanságot tükröznek ezek a költemények még akkor is, ha a harcos, támadó él közvetlenül hiányzik belőlük, ám nagyon művészi áttételekkel közvetítve mindig ott van ez is:

Kántálnak a három királyok
S velük a jámbor pásztorok,
A söntés mélyén egy elázott,
Elbúsult zsellér tántorog.

Könnyes szeme bámulja báván
A betlehemi csillagot,
A jó reményt, mit körülállnak
Szegények, árvák, magyarok!

(*Betlehem.* 1928.)

A népi katolicizmus mint vallásszemlélet nagyon sokban rokon vonásokat mutat Juhász Gyula „földiesítő”, „humanizáló” vallásos felfogásával. A központi alak itt is Jézus, a szegények segítésén van a hangsúly, s nem a túlvilági, hanem a földi boldogság követelése kap nyomatékot. Egyik nagy versében már nemcsak a parasztság, hanem a munkásság vonatkozásában is:

Hiszem, hogy járt e földön egy szomorú magányos
Galileai férfi, ki harminchárom évvel
Többet tudott, mint minden Cézár, poéta, mágus
S szelíd szava erősebb, mint minden büszke kétely.

Hiszem, hogy az igéje túléli dómok ormát,
Az arany kupolákat, a máglyát és a kardot,
Hiszem, ha sohasem jó, mit hirdetett, az Ország,
Hogy az az Út, Igazság, melyen ő égbe tartott.

Remélem, hogy e földön, mely völgye siralomnak
S csillaga küzdelemnek, a dúvadak helyébe
Szelídebb népek állnak s rózsásabb lesz a holnap
És nem lesz bitófán mártírhalott a Béke.

Remélem, hogy a munkás megkapja méltó bérét
És nem lehet henyélni bíborban és selyemben
S a paloták alatt nem támolyog az éhség,
S ebek harmincadán nem tengődik a Szellem.

(*Emberi hitvallás.* 1925.)

A húszas évek második felétől kezdve az egyre betegebb és az életbe egyre inkább belefáradt költőn mind jobban a beletörődő vallásosság vesz erőt. Egykori kedves tanítványának, József Attilának verssoraival szólva: „Ím itt a szenvedés belül,- ám ott kívül a magyarázat.” A földi életben sokat nélkülöző Juhász Gyula valláshoz fordulásának okát szépen mutatja *Szimpozion* c. költeménye:

Valahol lenni kell egy lakomának,
Hová hivatalos, kit ideleonn
Halálba úzótt az éhség, a bánat,
A reménytelen szerelem.

Valahol lenni kell egy palotának,
Hová bejáratos, kit ideleonn
Minden örömből és fényből kizártak
S elhullt a rögös útfelen.

(*Szimpozion*. 1929.)

De ettől kezdve már keveset ír, vallási témáját is alig-alig. Ami ilyen szempontból minősíthető, az a korábbi teljesítmény: az, hogy Juhász biblia-interpretálása jellegzetes hitrendszeréből fakad. Bibliái versei is jól mutatják, hogy a transzcendens magaslatokról a földre hozza, emberiesebbé teszi a vallást. Ez a sajátos vallásosság természetesen nem állandó erejű Juhásznál, hol az ateizmus, hol a tételes vallásosság felé közeledik, de tiszta formában egyiket sem éri el soha.

ЛАСЛО ВЕРЁШ:

О СТИХАХ ДЮЛЫ ЮХАСА НА БИБЛЕЙСКИЕ ТЕМЫ

Библия уже веками питает поэтическое воображение. Наряду со многими другими лириками первого поколения Запада, творчество Д. Юхаса также характеризуется частым обращением к библейским темам. Однако ошибочно было бы объяснять это лишь оказанным библией впечатлением, даже в период наиболее сильного влияния Парнасса. Речь идёт о несравненно большем. Библийские сюжеты Юхас выбирает и использует так, чтобы с их помощью выразить ту или иную важную мысль, иногда религиозного, но намного чаще житейского содержания. Таким образом, его стихи на библейские темы не самостоятельны, они служат средством выражения той мысли, идеи, чувства, которые автор считает нужными высказать, независимо от того, имеют ли они религиозный характер.

Группируя эти стихи с данной точки зрения, можно проследить четыре основных направления:

1. Отражение наиболее покорившего Юхаса в христианстве элемента — евангелистического учения о любви (напр., «Беседа на горе», «Пилат», «Питэр Шимон», «Молитва за ненавидящих»).

2. Библейские темы, отнесенные к своей жизни, судьбе (напр., «На последней вечере», «Воскресший», «После воскресения», «Воскресение Лазаря», «Лазарь в небесах», «Глория», «В Бетании».)

3. Выражение в библейских рамках мыслей, идей, более общего, часто общественно-политического характера (напр., «Питэр Шимон», «На пасху», «Рождественская песнь», «Песнь в Ветлехеме», «Молитва за ненавидящих», «Херодес»).

4. Сочетание библейских сюжетов с народно-католическим образом мышления (напр., «Христос села Тапав», «Бетлехем»).

Стихи Дюлы Юхаса на библейские темы «спускают» религию с недостижимых вершин на землю, гуманизируют её, делают её ближе к человеку. Это специфическое религиозное воззрение Юхаса не является постоянным, в зависимости от конкретных условий, он приближается то к атеизму, то к догматической религии; но в чистой форме никогда не принимает ни то, ни другое.

IRODALOMTÖRTÉNETI DOLGOZATOK

KIADJA

A JÓZSEF ATTILA TUDOMÁNYEGYETEM MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI
INTÉZETE

AZ IRODALOMTÖRTÉNETI DOLGOZATOK 1—150. mutatója az Acta Historiae Litterarum Hungaricarum XVIII. kötetének (Szeged, 1981.) különlenyomatain, az IRODALOMTÖRTÉNETI DOLGOZATOK 135—150 sorszámú példányain található.

151. *Csukás István*: Irodalmunk nemzetiség szemlélete a szabadságharc után (1849—1867). 1983.
152. *Krajkó András*: Schöpflin Aladár Ady-képének változásai. 1983.
153. *Kiss Lajos*: Babits és Illyés költészetének néhány rokonvonása. 1983.
154. *Vörös László*: Juhász Gyula bibliai témájú verseiről. 1983.
155. *Baranyai Zsolt*: Juhász Gyula szépprózája. 1983.
156. *Zsoldos Sándor*: Somlyó Zoltán és Juhász Gyula kapcsolata. 1983.
157. *Iliás Mihály*: Juhász Gyula levelei Elefánt Olgához. 1983.
Juhász Gyula kiadatlan tanulmánya — Zrinyi védelmében. 1983.

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS
(SECTIO PHILOLOGICA)

Nyelv és irodalom I. 1955.

Nyelv és irodalom II. 1956.

Irodalom I. 1958.

Irodalom II. 1959.

Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Tomus I. (1960—1961). 1961.

Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Tomus II. 1962.

Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Tomus III. 1963.

Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Tomus IV. 1964.

Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Tomus V. 1965.

Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Tomus VI. 1966.

Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Tomus VII. 1967.

Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Tomus VIII. 1968.

Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Tomus IX. 1969.

Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Tomus X—XI. 1971.

Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Tomus XII. 1972.

Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Tomus XIII. 1973.

Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Tomus XIII. Supplementum I.

1973. Csukás István: Jókai és a nemzetiségek.

Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Tomus XIII. Supplementum II.

1773. Даниел Якош: Вопросы содержания и формы в теории литературы Г. В.

Плеханова

Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Tomus XIV. 1976.

Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Tomus XV. 1977.

Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Tomus XVI. 1978.

Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Tomus XVII. 1981.

Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Tomus XVIII. 1981.

Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Tomus XIX. 1983.